

Jan Garnert

Upplysningens århundrade

Det första elektriska i ett hem blev alltid en glödlampa. Den tändes hos de flesta på 1910-talet eller under tidigt 1920-tal.

Glödlampans ljus skilde sig i viktiga avseenden från fotogenlampornas lågor, som i ett halvt århundrade varit svensk standardbelysning. Det elektriska ljuset lyste utan någon eldslåga som brann. Det utgjorde därför ingen omedelbar brandfara och kunde lämnas utan tillsyn. En elektrisk lampa behövde heller inte fyllas på med bränsle, krävde ingen rengöring av glaset och brann med stadigt ljus, utan att fladdra eller någonsin börja osa och ryka. Inte heller luktade glödlampor eller förbrukade rummets syre när de lyste. De tändes genom att man vred eller tryckte på en knapp på väggen.

Märkligast av allt var ändå ljusutbytet. Fotogenlamporna hade varit ljuspunkter i ett omgivande dunkel. En enda elektrisk lampa i taket försåg ett helt rum med både ljus och arbetsbelysning.

Från tidigt 1900-tal finns åtskilliga berättelser om det ögonblick då den första glödlampan tändes i ett hem. Alfons Gidlund, barn i Malung på 1910-talet, erinrade sig långt senare detta tillfälle. En dag kom två karlar och drog ledningstråd längs golv och väggar, runt dörrar och upp i taket. Snart hängde en lampa i både kökstaket och kammartaket. När någon knäppte på en knapp vid dörren blev det annars så skumma köket ett enda ljushav, lika ljust som på en solig sommardag: »Den stunden var märkvärdigare än när jag såg den första bilen i byn, eller när jag på missionsauktionen i skolhuset fick smaka en apelsin.«

Visst fanns det glödlampor redan på 1880-talet, men de lyste svagt och var både

dyra och sköra. Fotogenlampan behöll fram på 1910-talet sin ställning som svensk belysning nummer ett, både på landet och i staden, såväl hos torpare och bönder som i arbetarhem och borgarvåningar, på kontor, i verkstäder och skolsalar.

Under första världskrigets år förändrades allt. I krigets spår följde brist på importvaror, bland annat oljan till fotogenlampor. Från 1917 fick fotogen inte längre säljas för privatbruk och handeln med stearinljus blev ransonerad. Kriget svepte mörker över Sverige.

Det bästa alternativet till skumrask och mörker var att försöka få elektriskt ljus. Överallt där det rinner åar, älvar eller mindre flödande vattendrag byggdes därför kraftstationer och drogs elektriska ledningar till gårdar, byar och större samhällen.

Utbyggnaden av vattenkraften, en elektrisk väg ut ur mörkret, blev omfattande. Sveriges landsbygd var i början av 1920-talet troligen bäst elektrifierad i världen med många lokala vattenkraftstationer och hade 1919 fler än tusen registrerade distributionsföreningar. I Gävleborgs län, där elektrifieringen varit intensiv, fanns i början av 1920-talet 241 kraftverk, de flesta i Hälsingland. Av dessa var 189 avsedda för landsbygden och flera av dem bara små likströmsstationer, primärt byggda för att ge ljus.

Men inte bara tillgången på rinnande vatten och världskriget gjorde 1910-talet till den elektriska upplysningens genombrottstid. Den tredje faktorn var teknisk. Ny teknik för tillverkning av dragen metalltråd av volfram innebar att glödlampan på 1910-talet nådde sin i det närmas- te tekniska fulländning. Så strålande hade

Mamma, är det solen? Stockholms Glödlampsfabrik tillverkade Kungslampan från 1910. AB Elektraverken tog över varumärket 1917. Elektraverkens glödlampor med dragen tråd bar alltid namnet Kungslampan. Odaterad reklamskylt.

ingen eld eller fotogenlampa och aldrig heller ett tagljus någonsin lyst.

Den tunna volframtråden i sin glaskula hade den tekniska potentialen att betyda skillnaden mellan dunkla kvällar i det förflutna och en ljusare framtid. På landsbygden, med dess tidvis och säsongsviss nattsvarta utomhusvärld, innebar en tänd glödlampa på husknuten en avgörande förändring av den yttre verkligheten. Med elektrisk belysning blev det också enklare att välja sin egen dygnsrytm. Mörkret låg i alla fall inte längre i vägen. Allt detta innebar en dramatisk förändring för människan, som biologiskt sett är bäst funtad för ett aktivt liv i dagsljus.

God och riklig belysning hade historiskt sett alltid varit en fråga om pengar och därmed en klassfråga. Nu var ljuset på god väg att bli en för alla tillgänglig kvalitet i vardagen. Händelsen sammanföll med demokratis parlamentariska genombrott i Sverige och med bildningsrörelsens uppsving. Det fanns fog för arbetarrörelsens sång och de trosvisa orden »från mörkret stiga vi mot ljuset«. Må vara att de flesta inledningsvis installerade bara en glödlampa per rum och den placerades mitt i taket.

På 1920-talet lyste glödlampor också som gatubelysning i allt fler städer, även där det fanns gasverk. Det var i denna nya tekniska miljö som Jan Myrdal, född 1927, var ett litet barn på 1930-talet. I romanen *Barndom* (1982) minns han sig själv som femåring i hemmet på Kungsholmen i Stockholm. Han är ofta vaken på natten och springer tyst för sig själv »i natt och mörker« genom våningen. Han tänder inga lampor och »rör inte vid strömbrytarna«. Ändå springer femåringen i ljus eftersom rummet är som »uppfyllt av ett svalt ljus från gatan«. I gatubelysningens sken ser han tydligt gatan, han ser träden och urskiljer enskilda nattvandrare.

Den stad som fanns utanför hemmets väggar skilde sig väsentligt från kvällsstaden i tidigt 1920-tal. I 1930-talets Sveri-

ge lät efterhand allt fler butiksägare belysningen i skyltfönstren vara tänd även efter stängningsdags. Det mest frapperande synintrycket var ändå de nya och färgstarkt sprakande neonskyltarna utanför butiker, restauranger och biografier eller som ljusreklam på husfasaderna. Den första neonskylten i Sverige tändes 1924, och på 1930-talet var neonljus ett signum för staden. Urbanitetens kvällar skiftade ljuskaraktär.

Det ibland rörliga neonljuset, till exempel i form av en drakes röda, svepan-de tunga, gigantiska och snurrande rödgröna urtavlor på hustak eller bokstäver som ömsom tändes och släcktes fascinerade funktionalistiska arkitekter och lockade desto fler ut i kvällsstadens ljus. *Svenska Dagbladet* skrev mot årtiondets slut att det elektriska ljuset blivit en av de viktigaste faktorerna i den moderna stadsbilden.

Vid den här tiden införlivade också en rad konstnärer och författare belysning och lampor i sina verk. Då poeten Ralf Parland i diktsamlingen *Avstånd* 1938 skrev en svit om sju korta dikter kallade han en av dem »ljusreklam«. I den transformerar Parland kvällsstadens stämningar till modernistisk lyrik med ord som neon-fnitter, volt och flirt.

Politiken och hemmet

Initialt hade det fram till 1910-talet mest varit verkstäder, industrier och andra företag som elektrifierade, både för belysningens skull och för att få elkraft till maskindrift. På 1920-talet ökade belysningsbranschens och elverkens intresse för hemmens elektriska belysning och elanvändning. För elverken var det strategiskt. Om industrin drog ner på produktionen minskade inkomsterna för elbolagen, men hushållens energianvändning styrdes av andra behov än företagens. Mer elkraft i hemmen borde därför skapa en stabilare ekonomisk grund för elbolagen.

Så blev det också, i sinom tid, men under hela 1920-talet handlade elektriciteten i hemmet framför allt om belysning, kanske också ett strykjärn, möjligen en elektrisk kokplatta och snart också en radioapparat. På 1930-talet fick elektriska spisar och andra elektriska köksapparater en viss spridning, men det var först på 1950-talet som elspis, kylskåp och dammsugare blev standard i hemmen.

Samtidigt gick belysningen från en ensam glödlampa per rum till mer planerad ljuskultur, genomförd i många hem på 1930-talet, men i andra hem först tjugo år senare. Och om det i hemmen varit närmast självklart att byta från fotogen till elektrisk belysning blev det i stället politikens och näringslivets aktörer som aktivt spred tanken på den nya ljuskulturen.

År 1926 bildades Svenska föreningen för Ljuskultur på initiativ av bland andra Skandinaviska Glödlampsfabriken, Elek-traverken och Svenska Philips. Fyra år se-nare kunde Ljuskultur blicka tillbaka på

lika många år av framgångsrika kampanjer för »god belysning«, ett begrepp som enligt Ljuskultur borde definieras som bländfritt ljus, i tillräcklig mängd, på rätt plats.

År 1928 invigdes utställningen »Ljuset i människans tjänst« på Liljevalchs konsthall i Stockholm. Där visades hösten 1928 moderna belysningsarmaturer för hem och industri och iscensatta belysningsmiljöer för vardagsrum och sovrum, kontor och skolor. Utställningen var arrangerad av Ljuskultur i samarbete med FERA, Föreningen för elektricitetens rationella användning. Tidningarna skrev spaltmetrar om Ljuset i människans tjänst.

Ljuskulturs nästa kampanj blev »God belysning – gott arbete«, 1929. Kampanjen propagerade för bra belysning i hemmet, inte minst i dess mest använda rum, köket. Budskapet var tydligt – bra belysning betyder bra arbetsmiljö. Broschyren *God belysning - gott arbete* distribuerades vitt och brett av husmodersföreningar, elverk och belysningsbranschen.

Tidens stora ljusthändelse var Stockholmsutställningen 1930 då funktionalismen som formgivning och arkitektur slog igenom i Sverige. Stockholmsutställningen utformades också som en manifestation för elektrisk belysning och »ljustarkitektur«, ett då ultramodernt arkitekturbegrepp.

När skymningen sänkt sig över utställningsområdet tändes vid entrén tolv meter höga, opalvitt lysande pelare som välkomnade besökaren, skulpturgrupper lystes upp och fontänerna skimrade när de ljussattes. Över hela området syntes den åttio meter höga reklammasten med ett roterande sökarljus högst upp. Masten var den största ljusreklamanläggning som uppförts i Sverige. Den talade sitt reklamspråk med ljuset från röd och blå neon och flera tusen 25W- och 15W-lampor i olika färger.

För eftervärlden, däremot, framstår nog den omfattande bostadsavdelningen med sina småhus, lägenheter och radhus som Stockholmsutställningens centrala inslag. Allt var byggt på plats och inrett med moderna möbler. Ljuskultur hade varit rådgivare för belysningsplaneringen.

Ljuskulturs kampanjer för hembelysning låg rätt i tiden, även politiskt. 1928, samma år som Liljevalchs visade Ljuset i människans tjänst, offentliggjorde Kooperativa Förbundet, KF, sina planer på en egen glödlampsfabrik. Det uttalade skälet till Kooperationens engagemang i belysningsbranschen var att den ville tvinga fram lägre priser på elektriskt ljus genom att utmana Osram, Philips och General Electric. De tre företagen dominerade försäljningen av glödlampor i Sverige och hade gått samman i en kartell. Via den, argumenterade KF, höll kartellen priset för glödlampor på en orimligt hög nivå.

KF hade sedan tidigare erfarenhet av att utmana kartellbildningar mellan företag som tillverkade för konsumenterna oundgängliga basvaror, som mjöl och margarin. Tillverkningen vid KF:s glödlampsfabrik, Luma, inleddes 1931 och var ett

tecken så gott som något på att glödlampan blivit den givna ljuspunkten i svenska hem, lika självklar som mjölet i limpan.

Rationellt och hygieniskt

När socialdemokraterna vunnit regeringsmakten laddades deras devis »folkhemmet« med konkret, politisk energi. I visionen om folkhemmets bostad var all trångboddhet bortbyggd och barnen lekte i det goda dagsljuset som strålade in genom fönstren. I en god bostad borde arbetsbelysningen vara genomtänkt. Där skulle finnas centralvärme, avlopp, tvättstuga och ett rationellt kök. En så genomgripande upprustning av landets bostäder krävde radikala åtgärder. Detta i sin tur förutsatte rationell planering. Under 1930- och 1940-talen tillsattes därför flera statliga utredningar om bostadsfrågor.

Hygien var något av årtiondets ord på 1930-talet, alltifrån bostadshygien till socialhygien och rashygien. I belysningsbranschens tidskrift *Ljuskultur* diskuterades ljushygien, och ingenjören Ivar Folcker, föreningen Ljuskulturs ordförande, betonade att målet med belysningstekniken var att tillgodose »ögats rätt att göra anspråk på *ljushygien*«.

Ordet rationell blev, precis som hygien, ett programmatiskt begrepp. Ljuskulturs systerorganisation FERA hade det i sitt namn och belysningsföretag lyfte gärna fram det i sin annonsering. Axel Annell gick steget längre och infogade det i firmamamnet – »Axel Annell, Rationell Belysning«. Det rationellt planerade ljuset skulle vara bländfritt, och funktionellt, men ingen behövde undra över vilken ljuskälla som gav ett bra ljus. Den enda elektriska ljuskällan var glödlampan, vars ljuskvaliteter fortfarande på 2010-talet ses som eftersträfvansvärda.

Men varken funktionalism eller andra stilideal hade ännu frambringat några synergonomiskt genomtänkta armatu-

rer som fått spridning i hemmen. I stället fanns det gott om lampskärmar av material som fördunklade ljuset. Andra lamptyper hade mått och proportioner som innebar att ljuset bländade eller inte lyste där det bäst behövdes.

År 1939 gjordes ändå ett ambitiöst försök att åstadkomma en bra armatur med utgångspunkt från synsinnets behov. Resultatet blev SeBra-lampan, i olika varianter, som skapades i enlighet med de första svenska normerna för belysningsarmatur. Flera företag tillverkade SeBra-lampor, men succén uteblev. Det skulle dröja åtminstone tio år innan modernt formgivna armaturer och nya inredningsideal satte sin prägel på hemmens belysning. Samtidigt slog två nya begrepp igenom i språket – formgivning och design.

Men redan själva glödlampan fick från början en avgörande betydelse för hem och familj. Förändringen inleddes så snart det elektriska ljuset installerats och strömmen första gången slogs på.

På fotogenlampans tid befann sig på kvällen alla för det mesta i samma rum. Det hade varit självklart och i grund och botten ett teknikhistoriskt tvång. Belysning och levande eld var samma sak och man lämnade ogärna belysningen brinnande, annat än för en kort stund. Tomma rum var därför mörka rum. De flesta försökte också klara sig med endast en lampa tänd. Med en glödlampa i varje rum gavs däremot möjligheten åt envar att kunna sitta för sig själv, vilket i sin tur lade grunden för familjens rumsliga uppsplittring. Detta var en avgörande förändring, rimligen lika oplanerad som oförutsedd.

Trots belysningens betydelse för hälsa, hemarbete och välbefinnande nämns den sällan i de statliga utredningarna om bostadsfrågor. Även i tidens ambitiösa bostadsvaneundersökningar hamnade belysningen lätt i skymundan. Så blev det också när Brita Åkerman, på 1940-talet sekreterare i Befolkningsutredningens delegation

för hem- och familjefrågor, 1937 genomförde en omfattande undersökning av 214 familjers bostadsförhållanden. I den ingick en fråga om dagsljus och belysning i köket, men i undersökningsrapporten *Familjen som växte ur sitt hem*, nämns inte mycket mer om ljus än att de husmödrar som inte hade något kök, utan bara en kokvrå utan fönster, alltid måste arbeta vid elektriskt ljus: »Gräsligt för en husmor att stå hela dagen i ett mörkt kyffe till kokvrå med ljuset tänd hela dagen.«

Landet lysrör

I hemmen lyste glödlamporna länge utan konkurrens. Till lysrör, en nyhet i slutet av 1930-talet, ställde sig de flesta främmande. Först på 1950-talet, oftast senare, tändes lysrör i ett och annat kök. Då fanns lysrör sedan länge överallt ute i samhället.

Till skillnad från en glödlampa finns i lysröret inte någon glödhet, lysande metalltråd. Lysämneslampor eller fluorescensrör, som de först kallades, är i stället fyllda med kvicksilverånga och har en elektrod i vardera änden av glasröret. När strömmen kopplas på alstras ljus i det lyspulver som finns på rörets insida. Genom att ändra på lyspulvrets sammansättning kan ljusets egenskaper varieras.

Redan omkring 1940 släckte en del företag i Sverige sina glödlampor för gott och ersatte dem med pendelarmaturer för lysrör. Det nya ljuset löpte likt ljusslingor genom arbetslokalerna. Lysrörens livslängd var lång, vilket minskade behovet av lampbyten, och energiförbrukningen var låg.

Lysämneslampornas debut i stor skala ägde rum 1940 i en ny kontorsbyggnad, stor som ett helt kvarter, vid Sveavägen i Stockholm. Här flyttade Thulebolagens försäkringsbolag in i lokaler präglade av rationell planering och avancerad teknik. Arkitekt var Gustaf Clason.

På den tidens kontor hanterades en stor mängd dokument, allt på papper. I Thule-

Belysningsbranschen tog 1939 fram en armatur som gav bra arbetsljus och var synergonomiskt genomtänkt, SeBra-lampan. Den tillverkades i olika modeller och av flera välkända företag, men succén uteblev.

huset delades det arbetet upp i arbetstempon, där personal på olika avdelningar ansvarade för kanske bara ett av tio delmoment vid hanteringen av ett försäkringsärende. En så avancerad arbetsorganisation förutsatte att »sättet för papperets trans-

porterande« blev så effektivt som möjligt. I Thulehuset ersattes därför springpojkar med elektriska transportband mellan rummen och våningarna.

Thulebolagens kontorsbelysning blev takarmaturer med lysrör som en rationell

Räknegrupp på Aktuarieavdelningen, Thulebolagen. 1956 fick armaturer med raster av opalplast ersätta kontorsbelysningen från 1940-talet. Den gamla belysningen hade varit för sin tid exklusiv, men den infriade aldrig visionen om en god arbetsmiljö. Foto från 1956.

konsekvens av arbetsorganisationen. Med belysningen uppe vid taket var det också enkelt att möblera om. Varhelst kontorsmöblerna placerades ut blev arbetsbelysningen god. Vid en omorganisation kunde också rumsindelningen ändras, tack vare mellanväggar av glas.

Thulehusets belysningsanläggning var en av de största i sitt slag i Europa. Snart tändes lysrör på alltför kontor, i butiker, på verkstäder eller andra arbetsplatser där behovet av jämn belysning var stort.

Skolans ljus

Redan på 1930-talet hade Ljuskultur verkat för att landets skolor skulle införa en genomtänkt belysning i klassrummen. En sådan strävan låg i linje med samhällets intentioner att barnens skolgång skulle äga rum i lokaler som var ändamålsenliga för såväl skolarbetet som barnens välbefinnande, med andra ord upp-

byggliga för både kropp och själ.

Belysningsbranschen påpekade också, gärna med understöd av folkskoleinspektörer och läkare, att »människoögat är en klenod, som måste vårdas med den yttersta omsorg» och gynnas med rationell, riktig och välordnad belysning som uppfyller »ljushygieniska krav».

Bort måste därför bländande glödlampor som lyste barnen i ögonen och gav slagskuggor i klassrummet eller reflexer på svarta tavlan. I stället skulle glödlamporna lysa från takglober av matt glas, som gav ett milt ljus, och de skulle placeras jämnt fördelade i klassrummet. Själva skolbyggnaderna borde byggas så att också dagsljuset kom barnen till godo.

På 1940-talet blev rekommendationen allt oftare att låta ersätta glödlampor med lysrör, åtminstone framme vid svarta tavlan. Efter världskriget blev lysrör belysningsnorm i hela klassrummet. I Stockholm utarbetade en av Folkskoledirektio-

nen tillsatt belysningskommitté ett »normalprogram» för belysningsplaneringen i nybyggda skolor.

Allt sådant tänkande lyser med sin frånvaro i det läroverk där Alf Sjöbergs och Ingmar Bergmans film *Hets* (1944) utspelar sig. Belysningen i filmens klassrum hör mer hemma i tidigt 1900-tal än i modernt 1940-tal. För folkhemmets ljusarkitekter skulle den skolsalen säkert tätt sig lika katastrofal som filmens sadistiske magister med öknamnet Caligula.

Bakläxor och lystak

Glödlampan är en ljuskälla som likt dagsljuset har hela färgspektrumet. Med lysrör var det till en början svårt att komma i närheten av sådana ljuskvaliteter. De första generationerna lysrör hade ofta dålig färgåtergivning och ljuset kunde flimra, samtidigt som ett brummande ljud hördes från armaturen.

Särskilt de lysrör som på fackspråk benämndes »dagsljus» gav ett kallt och spöklikt ljus. En förbättrad rörkvalitet, »varmvit de luxe», med mer rött i spektrum, upplevdes som behagligare och vann större framgång. Men ännu 1957 fanns det högljudda kritiker som ansåg att lysrören inte var något annat än »de moderna kontorens och butikernas glädjedödare och skönhetsfördärvare».

Även belysningen i Thulehuset ifrågasattes och 1956 byttes den ut. Personalen hade då länge klagat över kallt och sterilt ljus och över att den jämna belysningen gjorde kontorsmiljön opersonlig.

Plast i kombination med belysning hör 1950-talet till, och namnet på den produkt som då förändrade många kontors- och butiksmiljöer var korrugerad opalplast. I sin mest radikala form användes de vågformade plastskivorna till att bygga innertak där lysrören placerades mellan plastskivorna och taket i rummet.

Lystaken, ibland med raster i stället för

korrugerad plast, spreds likt löpeld i kontorsvärlden och till många butiker. Samtidigt möjliggjorde grunda armaturer, som kunde monteras dikt mot taket, att lysrör installerades även på kontor med låga takhöjder. Just sådana armaturer utvecklades för ett av 1950-talets större byggnadsprojekt, Skattehuset i Stockholm, uppfört 1959. Ett familjeföretag, Fagerhults, fick uppdraget att leverera de femtusent armaturerna, »en lågbyggd armatur med jämn ljusspridning».

Ännu ett par decennier skulle familjeföretag dominera belysningsbranschen, åtminstone vad gäller armaturerna. Själva ljuskällorna tillverkades däremot under åren 1920–1965 huvudsakligen av internationellt ägda företag, med Philips och Osram i täten.

Funktionsvacker och mörkerdöd

För europeer i gemen började 1950-talet med uppbyggnad och återhämtning efter

Lystak av korrugerad, gul opalplast. Biltillbehörsavdelningen hos John Wall, Sveavägen, Stockholm. Foto från 1959.

Belysningsideal på 1950-talet, med armaturer som både är dekorativa och utformade enligt »rationella tekniska principer«. Illustration i broschyren God belysning i hemmet, utgiven av Ljuskultur 1954.

världskrigets katastrofer. I Sverige tedde sig vardagen annorlunda. Efterkrigstidens goda ekonomi lade en grund för både trygghet och ett välstånd som blev socialt sett bättre fördelat än någonsin förr.

Vardagen fylldes med ett växande materiellt innehåll, alltifrån konfektkläder och bilism till frysboxar, gramfoner, sommarens termosar och campingbord. 1954 ersattes begreppet levnadskostnadsindex, måttet på utvecklingen av den privata konsumtionen i landet, av konsumentprisindex. 1930-talets honnörsord ljushygien hade blivit historia, medan »ljustrevnad« låg rätt i tiden.

På 1950-talet köpte många gärna ny belysning med tanke på armaturen som modern möbel. Armaturer som hängde lågt över soffbord blev ett tidens signum. Till tv-tittandet rekommenderades speciell tv-belysning som lyste upp väggen bakom tv:n. Bara så skulle man få »de gynnammaste synbetingelserna«.

En av 1950-talets armaturer, Hans Bergströms »Struten« belönades med guldmedalj på triennalen i Milano 1954, den finaste utmärkelse som någon svensk belysning dittills fått. Struten var en kon av plast med skenbart enkel formgivning som utstrålade harmoni och balans.

Hans Bergström personifierar den moderna formgivaren som likt andra konstnärer framträder med namn och person. Vid hans företag, Ateljé Lyktan i Åhus, skapades också andra stilikoner. Till golvlampor med modellnumret 569 bidrog ett av 1950-talets stora designnamn, Stig Lindberg, med mönster till lampskärmens tyg.

Men hemmens alla lampor betydde inte att ljuskvaliteten generellt sett blev bättre. Lika sant som skuggan följer ljuset förblev bländning ett ständigt problem. Parallellt med 1950-talets intresse för prydnadsbelysning initierade Hemmens Forskningsinstitut och Svenska Slöjdföreningen ända in på 1960-talet utredningar och informerade om hur bra belysning ser ut. I det sammanhanget skapades 1963 ännu ett begrepp, »funktionsvacker« belysning.

Vid den här tiden diskuterades också vägbelysningen. Det var en bokstavligt talat livsviktig debatt, för med 1950-talets ökande bilism drog trafikdöden fram. Mest skrämmande var mörkerdöden. Hastigheten på vägarna var vid mitten av 1950-talet ännu fri. Regler för avbländade strålkastare hade precis införts, men bilisters kunskaper om mörkerseende, bländning och bromssträckor var ofta dåliga. Enbart under 1957 skadades omkring 3 000 personer i mörkerolyckor, 110 dog. Värst utsatta var fotgängare och cyklisterna körde också på hästskjutsar, sparkåkare och andra »svårsynliga trafikelement«.

De flesta vägar saknade belysning och gatubelysningen i städer och tätorter hade inte planerats med tanke på 1950-talets alla motorfordon på färd genom mörkret. I spåren av den dödade trafiken blev 1950-talet det årtionde då det på många håll sattes upp väg- och gatubelysning.

Nordiskt ljus

Den 1 september 2009 inleddes EU:s utfasning av glödlampan, som då i snart hund-

ra år lyst upp hemmen i Sverige. År 2009 samsades glödlampan med lysrör, halogenlampor och andra ljuskällor, men den var fortfarande lampan framför andra. I genomsnitt fanns det då 42 ljuskällor i ett svenskt hem och av dessa var glödlamporna i snitt 25 till antalet. Till skillnad från i stora delar av södra Europa hyste hemmen i Sverige en förkärlek för glödlampans varma, milda ljus och höll fast vid det ända in i 2000-talet.

Åren 1920–1965 utmärks av att det var då som ljuset tändes för alla, oberoende av vars och ens ekonomi eller var i landet man bodde. Vattenkraften, strömmande i älvarna så länge vädret fortsätter att bjuda på nederbörd, kan liknas vid ett evighetsflöde utan skadlig klimatpåverkan. Fram till det första kärnkraftverket, Oskarshamn 1 (1972), genererade forsande vatten merparten av den elektriska kraften i Sverige.

Vid den tidpunkten såg riksdagen det fortfarande som politikens uppgift att till nytta för samhället värna om denna naturtillgång och att göra den elektriska energin enkelt tillgänglig. Statliga Vattenfall, grundat 1909, hade som en av sina uppgifter att trygga ett väl fungerande elnät och hålla konsumentpriserna på en skälig nivå. Vattenfalls tariffer skulle till och med vara prisledande i den meningen att andra kraftbolag hade begränsade möjligheter att överskrida Vattenfalls prisnivåer.

Sveriges kulturhistoria präglas också av landets nordliga läge, där dagsljuset några veckor var sommar gör himlen ljus nästan dygnet runt. Den andra sidan av myntet är höst- och vintermörker. I december råder natten över minst sexton timmar av dygnet (Skåne). På sommaren blir tänd belysning lätt överflödigt i norra Sverige. Under den mörka årstiden gör lampskenet alla timmar tillgängliga. Före det elektriska ljuset var friheten att kunna välja sin egen dygnsrytm en närmast orimlig tanke.